

רוסיה ואתגר 'המדינה האסלאמית'

צבי מגן, שרה פיינברג, אילן שקלרסקי

קרוב לשני עשורים מתמודדת רוסיה עם האסלאם הסלפי-ג'האדי במספר מישורים: בשטחה הריבוני, במזרח התיכון ובמערכת הבינלאומית בכללותה. האיום ממשיך להתפתח בשטחה ובמרחב האינטרסים שלה במדינות ברית המועצות לשעבר. הוא כולל טרור מתמשך, לוחמת גרילה ואף מלחמות סדורות. במסגרת פעילותה של רוסיה במזרח התיכון היא נאלצה על מנת להתמודד עם איום זה, ולפתח פתרונות לבלימתו ולמניעת חדירתו לשטחה, אולם במקביל היא פועלת לניצולו כמנוף לקידום יעדיה באזור. בהתאם לשיקולים אלה התאימה רוסיה את גישתה גם לתופעת 'המדינה האסלאמית'. תחילה התאפיינה ההתייחסות אליה כאל עוד ארגון סלפי-ג'האדי אחד מני רבים, אולם מאז הכרזת הח'ליפות ביוני 2014, עם הפיכתו לאתגר מסוג אחר, חלו שינויים מהותיים בגישתה של רוסיה לנושא. זו נדרשת עתה לעצב מדיניות חדשה כלפי 'המדינה האסלאמית', שמתגבשת עתה בפועל "תוך כדי תנועה", ומשפיעה על התנהלותה הכוללת של רוסיה במזרח התיכון.

אשר לתופעת האסלאם ברוסיה, יצוין שבשטחה, לפי נתונים שונים, נמצאים למעלה מ-20 מיליון אזרחים מוסלמים, ובנוסף מיליונים אחדים של עובדים זרים מוסלמים ממדינות מרכז-אסיה והקווקז.¹ המוסלמים מרוכזים בשני אזורים: בצפון-הקווקז ובאזורי הוולגה ואורל (בשקורטוסטן וטטרסטן). מאז פירוקה של ברית המועצות לפני יותר מ-20 שנה, מתנהלת ברוסיה ובעיקר בצפון-הקווקז לחימה רציפה נגד גורמים מוסלמיים, לרבות שתי מלחמות בצ'צ'ניה (בשנים 1994-1996 ו-1999-2003). האוכלוסייה המוסלמית הרוסית בקווקז ובוולגה-אורל (מאז 2010) נתונה להשפעת האסלאם הסלפי-ג'האדי.² מעבר לצעירים המוסלמים באזורים אלה, התופעה הולכת ומתרחבת ונפוצה גם בקרב צעירים רוסים שהמירו את דתם לאסלאם, וכן בקרב מהגרים ממרכז-אסיה.

במהלך מרבית התקופה הנדונה כשלה רוסיה ביצירת מנהיגות מקומית היררכית סדורה, שבכוחה לשלוט באוכלוסיות המוסלמיות. אולם, מראשית 2015 דווקא ניכר

שיפור מסוים ביחסים בין האוכלוסייה המוסלמית לבין הממסד הרוסי. בולטת במיוחד היא התייצבותם המקיפה של הצ'צ'נים והמוסלמים האחרים ממחוזות צפון-הקווקז לימין הממשל הרוסי – מהלך שהוביל רמזן קדירוב, נשיא מחוז צ'צ'ניה. נראה שגם הממסד המוסלמי הדתי של רוסיה תומך במגמה זו. למרות זאת, נמשכת ואף גוברת ההתנגדות לשלטון הרוסי בקרב חלקים אחרים של הציבור המוסלמי, לרבות צ'צ'נים, אשר נמשכים לרעיונות הסלפיים ונוהרים למחנות היריבים: מספר גדודים מוסלמיים נלחמים נגד הרוסים באוקראינה, ואחרים פועלים במסגרות לוחמות שונות, שהבולטת ביניהן היא 'אמירות הקווקז'. התארגנות מוסלמית אזורית זו תומכת באל-קאעדה מאז הקמתה בשנת 2007 ולמעשה מובילה את עיקר הלחימה, בדגש על פעילות טרור נגד המשטר הרוסי, הן באזור הקווקז והן באזורי רוסיה האחרים. מאז החלה לפעול יוחסו לה כ-900 אירועי טרור ברחבי רוסיה.³

ביוני 2015 הכריזה 'המדינה האסלאמית' ש'אמירות הקווקז' נשבעה לה אמונים, והתקבלה כשותפה כפיפה. בכך הוכרע מעמדה של 'אמירות הקווקז', אבל המאבק בקווקז בין גורמי הטרור השונים עדיין נמשך, כמו זה המתנהל בקרב קבוצות שונות של הג'האד העולמי ברחבי תבל. על רקע זה עולה קרנה של 'המדינה האסלאמית' ברחבי רוסיה. ניכר מאמץ הסברתי שלה (לרבות פרסומים ברוסית) לצורך הרחבת ההשפעה בקרב הצעירים במדינה. כן נמשך המאמץ לכריתת בריתות עם גורמי טרור סלפיים-ג'האדים נוספים. במקביל גוברת הדאגה של השלטונות הרוסיים וגם של מדינות ברית המועצות לשעבר באסיה המרכזית מפני התפשטות התופעה בשטחן – תהליך שהחל עוד ב-2014 – ומשם לרוסיה כולה. גם ברוסיה עצמה התגייסו אזרחים לשירות כלוחמים ב'מדינה האסלאמית'. הרוסים מדווחים על כאלפיים מאזרחים הנמצאים באזורי הלחימה במזרח התיכון.⁴ ככל שחולף הזמן גובר החשש מחזרתם הצפויה לרוסיה ומן התפקיד שימלאו בהקמת תשתית טרור וגרילה במחוזות מגוריהם. בעקבות הסיטואציה הנרקמת, רוסיה ניצבת בפני משבר פוטנציאלי עתידי. השלטונות הרוסיים מודעים לכך שהכרזת מלחמה רחבת היקף על האסלאם הסלפי-ג'האדי עלולה להגביר את חוסר היציבות ולהוביל לעימות נוסף בצפון-הקווקז, כאשר הפעם ניצב מולם יריב מיומן וקשוח מבעבר, לנוכח הניסיון הנצבר של הלוחמים השבים משדות הקרב במזרח התיכון. זאת ועוד, משבר נוסף בצפון-הקווקז עלול לחולל עימות בין כוחות הביטחון הרוסיים לבין קדירוב ואנשיו, והמצב עלול לצאת מכלל שליטה.

למרות המכשולים הללו, לנוכח האיום החמור והמידי שמציבה 'המדינה האסלאמית' לרוסיה בשטחה היא, שונתה בקיץ 2015 הגישה העקרונית של רוסיה לתופעה זו. בעבר התייחסה רוסיה ל'מדינה האסלאמית' כאל תופעה זניחה וחולפת, עוד אחד מארגוני האופוזיציה הרבים בסוריה הנלחמים באסד – בן-חסותה של רוסיה. אי לכך ועל אף הכרזת הח'ליפות, ובעקבותיה האיום שהציבה 'המדינה האסלאמית' לאסד, לא נראה

היה מוצדק בעיני הרוסים להכריז מלחמה עליה, ובוודאי לא במתכונת של קואליציה בינלאומית רחבה בהובלה מערבית. זאת, היות שהאתגר העיקרי מבחינתה של רוסיה באזור המזרח התיכון הוא המערב עצמו, וגורמים שונים ברוסיה עדיין דבקים בגישה זו. ברם, החשש מ'המדינה האסלאמית' נעשה מוחשי גם בשל קרבתה הגאוגרפית לרוסיה, בשל הצהרות מנהיגיה על כוונתם להשתלט על רוסיה בעתיד וגם נוכח חדירתה הנוכחית לאזור צפון-הקווקז. כל אלה יוצרים איום מהותי על ביטחונה של רוסיה, הן חיצוני והן פנימי, ומצדיקים בעיני ההנהגה הרוסית שינוי מדיניות בנושא. בעוד רוסיה הייתה טרודה בסוגיית אוקראינה והשלכותיה, המשבר המתפתח סביב פעילותה של 'המדינה האסלאמית' יצר עבודה אתגרים חדשים, אך ייתכן שגם הזדמנויות חדשות. במסגרת שינוי המדיניות הרוסית ביחס ל'מדינה האסלאמית', רוסיה הכריזה בטון תקיף כי היא האויב העיקרי שלה, וכן איום מרכזי על אזור המזרח התיכון בכללותו. במסגרת זו נפלה במוסקבה ההחלטה להתערב צבאית בסוריה, לשם מאבק באסלאם הסלפי-ג'האדי ובסיוע למשטרו של אסד. ההתערבות הרוסית בסוריה מתרחשת בהמשך לפעילות מדינית נמרצת שלה באזור, תוך שהיא רושמת לעצמה הצלחה משמעותית למדי בשיקום מעמדה מול מדינות האזור. בעת כתיבת שורות אלה, ההתערבות כוללת את מיטב הכוחות הרוסיים, ביניהם מטוסי קרב מדגמי מיג 31 וסוחוי 34 (שצורפו רק בשנים האחרונות לחיל האוויר הרוסי), התקני לוחמה אלקטרונית מתקדמים, טילי שיוט "קליבר" (התשובה הרוסית לטילי ה"טומהוק" שארצות הברית תכננה לשגר) אשר שוגרו מפריגטת הדגל "דגסטן", הסטי"ל החדש ביותר בצי הרוסי ועוד – כל זאת כדי להציב אתגר משמעותי למערב, ל'מדינה האסלאמית' וכדי "להרשים את הצופים בבית", הנהנים להרגיש שוב כאזרחים של מעצמה.

בפועל, הלחימה הרוסית בשטח כוללת לרוב (נכון לזמן כתיבת שורות אלו), תקיפות אוויריות לעבר יעדי המורדים לסוגיהם, מהן מעט יחסית נגד יעדי 'המדינה האסלאמית'. אף כי צפוי שתקיפות אלה תורחבנה, הרי שנראה שלרוסיה עניין לסייע לאסד על ידי פגיעה במורדים "מתונים" יותר דווקא, אשר מאיימים על אזור לטקיה. מדיניות זו נועדה בעיקר לסייע להשתלטות על השטחים התפוסים על ידי המורדים, על מנת לאפשר ביסוס אזורי שליטה למשטר במרחב החוף הסורי. בשלב מתקדם יותר, מהלך זה אמור גם לסייע לקידום ההדברות הפנים-סורית בין המשטר למורדים, ולהקל על רוסיה את המשא ומתן על אודות הסדר, שיהיה רצוי מבחינתה.

מדיניותה המסורתית של רוסיה במזרח התיכון היא למלא תפקיד פעיל במתרחש באזור, והיא פועלת להשבת מעמדה כשחקנית משפיעה ולהעצמת מעמדה בינלאומי. בעקבות תהפוכות 'האביב הערבי' נותר אסד בעל-בריתה העיקרי של רוסיה באזור, כשבסוריה אף נמצאות תשתיות לוגיסטיות – היחידות שעומדות לרשותה של רוסיה במרחב הים התיכון. לאורך כל מלחמת האזרחים בסוריה נותנת רוסיה גיבוי לאסד,

שהוא למעשה קיומי מבחינתו, תוך הפקת רווחים לעצמה מהמצב שנוצר. במובנים מסוימים, מדיניותה זו של רוסיה מהווה מענה לאתגרים קשים אחרים הניצבים בפניה בזירה הבינלאומית. נראה שרוסיה מנצלת את המצב באזור להענקת תשומת הלב הבינלאומית מהזירה האוקראינית למזרח התיכון וליצירת חזית חיכוך נוספת מול המערב, כזו שתסיט את תשומת הלב מהמזרחש באוקראינה. בנוסף, ניכר שרוסיה מפנה את מאמציה דווקא ליצירת אפשרות להידברות עם המערב באמצעות קידום הרעיון של "תן וקח" בין הנושא הסורי (ויתור רוסי על אסד, למשל) לבין הנושא האוקראיני (הקלה בסנקציות הכלכליות שהוטלו על רוסיה על ידי מדינות המערב, היוצרות בהדרגה איום על יציבות השלטון הרוסי). במכלול זה התמידה רוסיה גם בתמיכה באסד וגם בהימנעות מהצטרפות לקואליציה הלוחמת ב'מדינה האסלאמית'. אפשר שמדיניות זו כוונה מלכתחילה להשיג קלף מיקוח נוסף להגברת הלחץ על המערב לשם קידום אותה משוואה של ויתורים לרוסיה בנושא האוקראיני.

אמנם נשמעים לא פעם טיעונים על כוונתה של רוסיה לשנות את מדיניות התמיכה באסד, אולם בפועל נראה שרוסיה תעדיף נוסחת פשרה מורכבת יותר. התהליך המועדף מבחינתה עשוי להתבסס על המאבק ב'מדינה האסלאמית' כציר המרכזי, כדי לחבר יחדיו מספר אינטרסים: כריכתם של המשבר בסוריה והמשבר באוקראינה והשגת פתרונות רצויים לה בשניהם, יחד עם פעולה נגד 'המדינה האסלאמית', במטרה להסיר את האיום המכוון כלפי רוסיה.⁵

מתחורר, אם כן, שכל השחקנים באזור, כולל המעצמות האחרות המעורבות במזרח התיכון, מעוניינים להפוך את נושא 'המדינה האסלאמית' למנוף לקידום יעדיהם האזוריים. בין אלה נכללת גם איראן, המעורבת בסוריה לצדה של רוסיה בתמיכה באסד, וככל הנראה גם היא מעוניינת להשתמש בקלף זה להסדרה האזוריים. כך גם המערב, הרואה בכך הזדמנות, כחלק מההסדר עם איראן, להטיל עליה את המשימה הזאת. אין להוציא מכלל זה גם את האפשרות שהנושא תואם בין משתתפי 'השישייה הבינלאומית', כלומר, בין רוסיה למערב. על כן, שאלת שיתוף הפעולה הרוסי-מערבי בענייני 'המדינה האסלאמית', וכנראה גם בנושא הסורי הכולל, הופכת בנסיבות המתהוות למציאותית בהחלט. יתרה מכך, ייתכן כי בנסיבות החדשות ובכללן הפיגוע נגד המטוס הרוסי בסיני שבוצע על ידי 'המדינה האסלאמית' נוצרה עבור רוסיה הזדמנות להתקרבות למערב ולהתנעת שיתוף הפעולה עמו. כביטוי לכך, נוסף להחמרת הרטוריקה הרוסית בנושא 'המדינה האסלאמית', ניתן לזהות מגעים ממשיים בין בכירים רוסים ואמריקאים לגבי הנושאים האזוריים כמכלול משולב ומתואם, שבו נכללים הנושא האיראני, הנושא הסורי וגם 'המדינה האסלאמית'. סביר להניח בהקשר זה שרוסיה ממשיכה במאמציה לכרוך בכך גם את הנושא האוקראיני, ובמיוחד את הסוגיה של

ההקלה בסנקציות הכלכליות כלפיה מצד המערב. על כן, בעקבות התהליכים הללו, אין להוציא מכלל אפשרות נכונות מצד רוסיה לסגת מתמיכתה במשטר אסד. לסיכום, רוסיה אכן ניצבת בפני אתגר משולב מבית ומחוץ מצד 'המדינה האסלאמית', אשר צפוי להחמיר. ההחלטה הרוסית לצאת למהלך צבאי נגד 'המדינה האסלאמית' משרתת את שאיפתה להכיל את האיום בשטחה היא, ובה בעת למצוא פתרון מתאים התואם את האינטרסים שלה בסוריה.

מוקדם עדיין להתייחס לתוצאות וההשלכות של המעורבות הרוסית בסוריה ביחס ללחימתה ב'מדינה האסלאמית'. אומנם, ניתן לזהות ניסיונות רוסיים ליצירת הקשר שבין כל ההיבטים האמורים לעיל, ובכלל זה נכונות מצד רוסיה לשיתוף פעולה עם השחקנים האחרים, באזור ובמערב, לבלימת התחזקות והתפשטותה של 'המדינה האסלאמית' בפועל – הן במרחב המזרח-תיכוני והן לשטחי רוסיה. אולם, קשה לחזות את יכולתה של רוסיה, בסיוע בנות בריתה באזור, לחסל את 'המדינה האסלאמית'. ברור שמאבק זה לא יהיה קל וקצר, ובסבירות גבוהה יועתק גם לתוך רוסיה עצמה, על כל מה האתגרים שיהיו גלומים בהתפתחויות בכיוון זה.

הערות

- 1 אומדן האוכלוסייה המוסלמית משוער. לדברי גורמים רוסיים רשמיים, בשטחה של רוסיה מתגוררים כ-20 מיליון מוסלמים, כ-80 אחוזים מהם אזרחי רוסיה וכל השאר מהגרים ממרכז-אסיה ומאזרבייג'ן. עם זאת, המספר המדויק של מוסלמים ברוסיה גבוה כנראה מזה שמפורסם רשמית, הואיל ורשות ההגירה הרוסית אינה מקיימת מעקב מסודר אחר עובדים זרים מוסלמים ממרכז-אסיה ומצפון-הקווקז. קרוב לוודאי שהמספר האמיתי של רוסים מוסלמים גבוה יותר ומגיע לכ-20 מיליון אזרחים מוסלמים ועוד כמה מיליונים של עובדים זרים ממוצא מוסלמי ברוסיה.
- 2 Alexey Malashenko, "Islamic Challenges to Russia, From the Caucasus to the Volga and the Urals," American Enterprise Institute, May 13, 2015, <http://carnegie.ru/2015/05/13/islamic-challenges-to-russia-from-caucasus-to-volga-and-urals/i914>
- 3 "Caucasus Emirate," *globalsecurity*, <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/ik.htm>
- 4 "My trebuyem vpolnyat gosudarstvenuyu nacionalnuyu politiku, a ne nashi 'hotelki'," *Kommersant*, June 30, 2015, <http://www.kommersant.ru/doc/2778226>
- 5 זאת על אף שיש כאלה החושבים שרוסיה משחקת למעשה משחק כפול כלפי 'המדינה האסלאמית', וטוענים שהשירותים החשאיים של רוסיה העלימו עין מנהירת ג'האדיסטים מצפון-הקווקז לסוריה, להרחבה: Michael Weiss, "Russia is Sending Jihadis to Join ISIS," *The Daily Beast*, August 23, 2015, <http://www.thedailybeast.com/articles/2015/08/23/russia-s-playing-a-double-game-with-islamic-terror0.html>